

Ziyâdâtü's-Sikât

Yusuf SUIÇMEZ*

"Ziyâdât al-Thiqât"

Abstract: The concept of the Ziyâdât al thiqât (the additions of the trusted narrators) which expresses the relative additions, placing in the sanads and the hadîth texts of the narrations of the trusted narrators without having any inevitable reason (illah), both explicitly and implicitly has a very important stance in the methodology of Hadîth. It is cleared up the reasons for the emergency of the additions (ziyâdâts); the various types of the ziyâdâts with their examples according to their features. The ziyâdâts were held up according to the judgment (hukm), and the different opinions about that subject were introduced too. Furthermore, there is an appraise on these opinions and the influences of the ziyâdât of the narrators on the Science of the Hadîth both positively and negatively had been discussed.

Citation: Yusuf Suiçmez, "Ziyâdâtü's-Sikât", *Hadis Tetkileri Dergisi (HTD)*, XI/1, 2013, pp. 113-140.

Keyword: Ziyâde, Ziyâdât, thîqa, thîqât, mudrac, idrâc

Ziyâdâtü's-Sikât

Hadis ve Fıkıh Usûllerinin önemli konularından birisi, sika râvîlerin rivâyetlerinde yer alan ziyâdelerdir. Bu tür ziyâdelerin ifadesi için ziyâdetü's-sika ya da çoğul şekli olan ziyâdâtü's-sikât kavramları kullanılmış ve kavramlar etrafında farklı tartışmalar yaşanmıştır. Bunun sebebi, hadis ilminin esasını oluşturan sika râvîlerin rivâyetleri arasında zahirde bir aykırılık görünümü vermeleri ve birçok fikhî ve itikâdî meseledeki ihtilafların kaynağı olmalarıdır.

Hadis ulemâsının herhangi bir kayıt koymadan "ziyâde" kavramını zikretmesi halinde, ziyâdetü's-sika kavramını kastettiği ifade edilmiştir.¹ Ancak "ziyâde ve ziyâdât" kavramları, metin ve senedlerde yer alan ziyâdelerle birlikte belli bir hadis kaynağında bulunmayan rivâyetlerin ifadesinde de kullanılmıştır. Bu çalışmamızda bu tür zâid rivâyetleri ve senedlerdeki ziyâdeleri değil; metinlerdeki ziyâdeleri ele alacağız.

* Yrd. Doç. Dr. Yusuf SUIÇMEZ, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, ysuicmez@gmail.com; ysuicmez@neu.edu.tr

¹ Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s. 476; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992s. 432. Uğur, zZiyâde kavramının bu şekilde kullanımından dolayı ziyâdetü's-sika kavramını, "Ziyâde" başlığı altında inceler.

I. Terim Manası

Ziyâdetü's-sika kavramının erken dönemlerde açık bir tanımının yapılması yanında, daha sonra yapılan tanımlarında da ittifak sağlanamamıştır. Yapılan tanımlar ise kavramın kapsamından daha çok ziyâdelere bakış açısını yansıtmıştır. Bu tür tanımlardan birisi: “*Bir râvînin diğer râvîlerle ortak olan şeyhinden yaptığı rivâyette bir fazlalıkla teferrüd etmesidir*”² şeklindedir. Bu tanım, kavramın içeriğini tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü yapılan uygulamalar dikkate alındığında, bir ziyâdenin bu kavramın kapsamında değerlendirilebilmesi için ziyâdeyi zikreden ve zikretmeyen râvîlerin aynı şeyhten rivâyette bulunmalarının zorunlu olmadığı görülmektedir. Bu tanım, “*aynı rivâyetin farklı yollarında bir ziyâdenin yer alması durumunda, bunlar ayrı birer hadis hükmünde değerlendirilirler*” görüşünü yansıtan bir tanıma benzemektedir. İleride de görüleceği gibi, farklı senetlerle rivâyet edilmiş hadislerde yer almış ziyâdeler de bu kavramın kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Ebû Şehbe, bu kavramdan kastedilenin metinlerdeki ziyâdeler olduğunu, senetlerdeki ziyâdelerin ise el-mezîd fi muttasilî'l-esânîd terimiyle ifade edildiğini³ iddia eder. Ebû Şehbe'nin bu açıklamaları da kavramın hadis uleması tarafından kullanımına uygun düşmemektedir. Çünkü ileride de göreceğimiz gibi bu kavram ağırlıklı olarak senetlerdeki ziyâdelerin ifadesi için de kullanılmıştır. Ayrıca senetlerdeki ziyâdelerin bütünü, “el-mezîd fi muttasilî'l-esânîd” kavramının kapsamına girmez. Nitekim en-Nevevî⁴ ve İbnu's-Salâh⁵ dâhil birçok hadis âlimi senedlerdeki ziyâdeleri de sikanın ziyâdesi kapsamında değerlendirdiler. Nitekim el-Vezir, sikanın ziyâdesini: Rivâyette bir lafzın yer alması; hadisin merfû' veya mevsûl olarak rivâyet edilmesi şeklinde sınıflara ayırmıştır.⁶ el-Ahdeb ise bu kavramı: “*Sikanın, rivâyetinin sened veya metninde bir lafz ya da cümle ile teferrüd etmesidir*” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdaki hata ise teferrüd kaydının konulmasındadır. Çünkü ziyâdetü's-sika kavramı, sadece sikaların teferrüd ettikleri ziyâdelerle alakalı değildir. Aksine ileride örneklerinde göreceğimiz gibi, birkaç râvînin birlikte zikrettikleri ziyâdelerin bir kısmı da bu kavramın kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca ziyâde türleri incelendiğinde, sikaların bütün teferrüdlerinin bu kavram içerisinde değerlendirilmediği de görülür.

² Ahmed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hâsis*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1414/1995, s. 58.

³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fi 'ulûmi mustalahi'l-hadis*, Dâru'l-Ma'rife, Cidde, 1403/1983, s. 313.

⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref ed-Dimeşkî en-Nevevî (ö. 676/ 1276), *et-Takrîb ve't-teysîr*, tlk. Salâh Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 30.

⁵ Takıyyuddîn Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahman (ö.643/1245), *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, thk Âişe Abdurrahmân, Dâru'l-Ma'rife, Kâhire, ts. s. 251.

⁶ Ahmed b. Muhammed Ali el-Vezir, *el-Musaffâ fi usûli'l-fikh*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrût, 1417/1996, s. 265.

⁷ Haldûn el-Ahdeb, *Esbâbu ihtilâfi'l-muhaddisîn*, I-II, Dâru's-Su'ûdiyye, yy.1407/1987, I, 343.

Bazı âlimler, konuya sadece ziyâdelerin fikhî bir hüküm içermesi yönünden yaklaşmış ve bu konuyu “*Hadislerde yer alan fikhî ziyâdeler*” başlığı altında incelemişlerdir.⁸ Bu değerlendirme, ziyâdelerin fukaha tarafından hadislere eklenmiş olabilmesi şüphesini uyandırdığından, el-Bulkînî (ö. 805/1403)⁹ ve İbn Hacer¹⁰ tarafından eleştirilmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki, bu tür ziyâdelerde kesin bir karar vermek oldukça zordur. Bir ziyâdenin, ziyâdetü's-sika kavramı kapsamında değerlendirilebilmesi için bu ziyâdenin kaynağının Hz. Peygamber olduğu kanaatini kuvvetlendiren delillerin ağır basması gerekir. Çünkü idrâcî destekleyecek güçlü delillerin bulunmaması durumunda, ihtimalden hareketle, sikanın ziyâdesini müdrec olarak değerlendirmek de doğru bir yaklaşım değildir. Bundan dolayı âlimler, idrâcın ihtimalle sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹¹

Görüldüğü gibi bu kavram, sikaların metinlerde yer alan ziyâdeleri yanında, mürsel ve mevkûf hadislerin, merfû ve muttasıl olarak rivâyet edilmesi, muttasıl senetlerde ziyâde bir râvînin yer alması gibi farklı rivâyet şekilleri için de kullanılmıştır. Bu kavram bazen de kendi içeriği ile uyuşmayacak şekilde tashîf ve tearuz olarak bilinen şeyler için kullanılmıştır. Kavramın bu geniş kullanımı, terim manasının tespitinde, farklı görüşlerin ortaya çıkmasının da sebeplerinden birisidir.

Hadis ve fıkıh âlimlerinin açıklama ve uygulamalarından hareketle ziyâdetü's-sikayı “Sikaların rivâyetlerinin sened ve metinlerinde yer alan ve gizli ya da açık giderilmesi mümkün olmayan bir illetine rastlanmayan nisbî ziyâdelerdir” şeklinde tanımlayabiliriz.

Bu tanımda üç şey esas alınmıştır:

1. Ziyâdenin sikalardan kaynaklanması:

Bu sınırlama ile sika olmayanların ziyâdeleri kavram dışında bırakılmıştır.

2. Ziyâdenin gizli ya da açık bir illetinin olmaması:

Gizli illetinin olmaması kaydıyla ileride ziyâde türlerini incelerken görüleceği gibi, muallel ziyâdeler kapsam dışında bırakılmıştır. Açık bir illetinin olmaması kaydıyla da, sikalardan gelen ancak muhalefet ya da senet kopukluğu

⁸ Bu konuyu bu başlık altında işleyenlerden birisi el-Hâkim dir. Ebû 'Adillah Muhammed b. 'Abdillah el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/ 1014), *Kitâbu ma'rifeti 'ulâmi'l-hadis*, (tlk. Es-Seyyid Mu'azzam Hüseyin), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1397/1977, s. 130.

⁹ Sırâcuddîn b. Raslân el-Kimânî (ö. 805/ 1402), *Mehâsimu'l-istilâh*, (Mukaddimetü İbni's-Salâh ile beraber basım), Dâru'l-Ma'rife, Kâhire, ts., s. 250.

¹⁰ Ahmed b. Alî b. Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449), *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, thk. Rabî' b. Hâdî el-Cami'atü'l-İslâmiyye, el-Medinetü'l-Münevvere, 1404/1984, II, 686.

¹¹ Ahmed b. Alî b. Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'd-Deyyân, Kâhire, 1409/1988, V, 47; Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/ 1451), *Umdet'l-kârî şerh Sahihi'l-Buhârî*, I-XXIV, Dâr İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, ts., XII, 205.

yüzünden zayıf kabul edilmiş ziyâdeler bu kavramın kapsamı dışında bırakılmıştır.

3. Birbirlerine nispeten bunların ziyâde olması:

Bu kayıtlar da rivâyetlerin aslından olmayan ve hadislerde yer almış müdrec ziyâdeler kapsam dışında bırakılmıştır. Şayet hadislerde yer alan farklılıkların, ziyâde sayılması başka bir rivâyetteki eksiklikten ya da rivâyetin orijinalliğine bozukluk getirecek bir sebepten kaynaklanmıyorsa, aralarındaki farklılık nisbîdir. Yani ziyâde, sikanın kendi ya da başka bir sikanın rivâyetine göre ziyâdedir. Rivâyetin içerisine râvî tarafından katılmış bir ziyâde değildir. Çünkü bu tür ziyâdeler müdrec kısmına girerler.¹²

II. Kavramın Doğuşu ve Gelişimi

Kavramın doğuşu ve gelişimini, sahâbe dönemi ve sonrası olmak üzere iki aşamada incelemek mümkündür. Sahâbîler bu kavramı kullanmamalarına rağmen, rivâyetlerde bilerek ya da bilmeyerek bazı eksiklik ve fazlalıkların oluşabileceğini fark edip, rivâyetlerinde ihtiyatı elden bırakmadılar. Bundan dolayı da yanlışlığından şüphe ettikleri ziyâde ve noksanlıkları araştırmış ve düzeltmek için gayret göstermişlerdir. Rasûlullah (sav)'ın: "Kim kasıtlı olarak bana yalan bir söz isnadında bulunursa cehennemdeki yerini hazırlasın" sözünü duyan sahâbîlerin, endişeye düşerek: "Biz senden rivâyette bulunduğumuzda eklemeler ve çıkarmalar yaparız" şeklindeki beyanları ve Hz. Peygamber'in buna verdiği cevabı içeren rivâyeti¹³ dikkate aldığımızda, bu konunun çok erken dönemde İslâm âlimlerinin gündemine geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim Hz. Ömer'e, neden diğer sahâbeler gibi rivâyette bulunmadığı sorulduğunda; "Men kezebe..." hadisini gerekçe göstererek, "Hadislerde bir eksiklik veya fazlalık oluşması sebebiyle Peygamber'e yalan isnad etmekten korktuğunu" belirten rivâyet de¹⁴ buna işaret etmektedir. Bu titizliğinin sebebi, oluşacak

¹² Meccuddîn Ebu's-Sa'adât el-Mübârek b. Muhammed, (ö. 606/1209) *Câmi'u'l-usûl*, I-XI, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1403/1983, I, 105.

¹³ et- Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (ö. 360/ 970), *el-Mu'cemu'l-kebir*, I-XXV, thk. Hamdî es-Selefi, Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, y.y., ts., VIII; 131, 132.

¹⁴ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1200), *el-Mevzûat*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Mektebetü's-Selefiyye, el-Medinetü'l-Münevvere, 1386/1966, I, 58; Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *et-Tabakatü'l-kübrâ*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991, III, 292; Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/ 855), *Müsned Ahmed b. Hanbel*, I-IX, Müessesetü't-Târihu'l-'Arabî, Beyrût, 1414/1993, I, 46, 47. Bu rivâyet birçok râvî tarafından, Duceyn' den rivâyet edilmektedir ve kendisi zayıf bir râvîdir. Bkz. Ebûl-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebû Bekr (ö. 807/ 1404), *Mecmeu'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1408/1988, I, 142; Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kaymâz ez-Zehabî (ö. 748/933), *Mizânu'l-i'tidâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., II, 23, 24.

ziyâdelerin daha sonra gelen nesillerce hadis zannedilip Rasûlullah'a (sav) yalan isnad edilmesini engellemek olduğu¹⁵ ifade edilmiştir. Yine Ebû Ca'fer'den (ö. 114/732) rivâyet edildiğine göre, sahâbe içerisinde İbn Ömer kadar eksiksiz ve ziyâdesiz hadis rivâyetinde bulunan yoktu.¹⁶ Sahâbelerden bazılarının, hadiste bir ziyâdenin oluşmasından endişeye düşerek, rivâyette bulunduktan sonra, doğacak hatanın kasıttan kaynaklanmadığını ifade etmek için: "أوكما قال = veya dediği gibi" dedikleri rivâyeti¹⁷ de bu hassasiyetin erken dönemlerde oldukça yaygın olduğuna delalet etmektedir. Hz. Âişe (ö. 58/677)'nin, Ebû Hureyre'nin (ö. 59/679) "Üç şeyde uğursuzluk vardır..."¹⁸ rivâyetini duyunca müdahale etmesi ve Ebû Hureyre'nin bu rivâyeti eksik duyduğunu belirtmiş olması,¹⁹ bu hassasiyetin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sahâbe döneminde ziyâde ve sika kavramları sistemli bir şekilde kullanılmamış olmasına rağmen, bu rivâyetler bu kavramların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Daha sonraki dönemlerde ise bu konuya daha fazla ehemmiyet verilmiştir. Çünkü İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucu, sahâbenin rivâyetler üzerindeki denetimi yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır. Siyasi mücadelelerin artması ile de ahlâkî bozulmalar artmış ve rivâyetlere kasıtlı olarak eklemeler yapılmaya başlanmıştır. el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'ye, bir râvînin, rivâyetinde ekleme ve çıkarma yapmasının hükmü sorulduğunda, bunu kasıtlı yapanların yalancı olacaklarını belirtmesi buna işaret etmektedir.²⁰ el-A'meş'in: "Bu ilimle uğraşan insanlar, "elif", "vav" ya da "dal" harflerini dahi (rivâyetlere) eklemeyi gökten yere düşmeye tercih ederlerdi. Ancak insanlar bugün, çıkar uğruna doğruları çarpıtabilmektedir"²¹ açıklaması da bu tür tasarrufların hadis rivâyeti ilmi açısından endişe verici bir boyuta ulaştığına işaret etmektedir. Bu tür tasarruflar zaman içinde ziyâdeler ile ilgili ilmî bir hassasiyetin oluşmasına da vesile olmuştur. Nitekim Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778): "İlmi helâl ve haram bilenlerin yanında ziyâde ve eksiklikleri de bilenlerden alınmaz"²² uyarısı

- ¹⁵ Emin Aşıkcutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 33.
- ¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (ö. 463/1070), *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. ve tlk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, Beyrût, 1406/1986, s. 205; ez-Zehabi, *Tezkire*, I, 39;
- ¹⁷ Ebû Ahmed Abdullah b. Adîy el-Cürçânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1409/1988, I, 18.
- ¹⁸ Ahmed, *Müsned*, XI, 150, 240, bu rivâyetin senedi sahîhtir. Ancak Ebu Hureyre'nin bu rivâyeti eksik işittiğini ifade eden rivâyet, et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde yer almaktadır. Bkz, s. 215.
- ¹⁹ Bedruddîn ez-Zerkeşi (ö. 794/1392), *el-İcâbe li irâdi mâ istedrekethu Âişe 'âlâ's-sahâbe*, thk. Sa'id el-Afğânî, Mektebetü'l-İslâmî, y.y., 1405/1985, s. 103; İ. Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, ts., s. 119.
- ²⁰ Ebû Ahmed Abdullah b. Adîy el-Cürçânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1409/1988, I, 53.
- ²¹ el Hatîb, *el-Kifâye*, s. 212.
- ²² el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 162.

buna delalet etmektedir. Yine Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797)'e, bidat ehlinin hadislere ziyâde ve noksanlıklar yapmasından korkup korkmadığı sorulduğunda “*Büyük âlimler var oldukça bundan korkmuyorum*”²³ açıklaması da, bu ilmi hassasiyeti teyit etmektedir.

İslâm âlimlerinin bu bilinçli hareketi, halk arasında da etkisini göstermiş, bilinen hadislerde ortaya çıkan ziyâdelerin fark edilerek buna tepki gösterilmesine yol açmıştır. Bunun bariz örneklerinden bir tanesi Süfyân b. ‘Uyeyne’nin (ö. 198/814) fitır sadakası ile ilgili²⁴ hadise “*أو صاعا من دقيق = veya undan bir sâ’*” lâfzını eklemesi üzerine yapılan itiraz üzerine bundan vazgeçmesidir²⁵. Bütün bu rivâyetler erken dönemlerde Müslümanların bilincinde rivâyetlerde bilerek ya da bilmeyerek bazı ziyâdelerin oluşabileceği bilincinin oluştuğuna delalet etmektedir.

“Ziyâde” kavramının el-Buhârî²⁶, Müslim²⁷, et-Tirmizî²⁸, İbn Hibbân²⁹ gibi âlimlerin eserlerinde terkibsiz olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ziyâdetü’s-sika kavramının sistemli bir şekilde kullanılması ise sika kavramının ortaya çıkmasından çok daha sonra olmuştur. Çünkü esas olan sikanın rivâyetidir. Bu iki kelimenin birleşik bir terim haline gelebilmesi için, sika kavramının gelişme sürecini tamamlaması gerekiyordu. Ulaştığımız kaynaklar içerisinde, bu kavramı ziyâdetü’s-sika şeklinde kullanan ilk kişinin el-Hatîb el-Bağdâdî olduğunu tespit ettik.³⁰

III. Ziyâdelerin Sebepleri

Hadislerde bazen eksiklik, bazen de fazlalık şeklinde görülen farklılıkların, Hz. Peygamber ve ondan rivâyette bulunan râvîler olmak üzere iki ana kaynağı vardır. Hz. Peygamber’den kaynaklanan ziyâdeler: Vahyin nüzulü, tebliğ metodu ve Hz. Peygamber’in beşerî yönü olmak üzere üç farklı sebebe indirgenbilir. Toplumun ve fertlerin değişen hâllerini göz önüne alan vahyin iniş şekli ve nebevî tebliğ metodunun bir neticesi olarak, aynı meselede farkı zaman ve

²³ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 463/1070), *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-me’ânî ve’l-esâniid*, I-XXIV, thk. Sa’îd b. Ahmed E’râb, Vezâretü’l-Evkâf ve Şuûni’l-İslâmiyye, y.y., 1387/1967, I, 60.

²⁴ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî (ö. 256/870), *Sahîhu’l-Buhârî*, I-IX, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts., Zekat, 70. Müslim, *Sahîh*, Zekat, 12.

²⁵ Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdullah ed-Dimeşki (ö. 744/1343), *el-Muharrar fi’l-hadis*, I-II, thk. Muhammed Selim ve Cemâl Hamdî Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1405/1985, I, 349.

²⁶ el-Buhârî, *Sahîh*, *Zekât*, 55, 56.

²⁷ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâburî (ö. 261/ 874), *Sahîhu Müslim*, I-III, Çağrı yayınları, İstanbul, ts., Mukaddime, I, 7.

²⁸ Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî*, I-V, thk. Ahmed Şâkir, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, ts., ‘İlel, 712.

²⁹ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm el-Bustî (ö. 354/965), *Kitabu’l-mecrûhîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâid, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1412/1992, I, 13.

³⁰ el-Hatîb, *Kifâye*, s. 464.

mekânlarda yapılan beyanlar ve verilen hükümler arasında farklılıklar meydana gelmiştir.³¹ Bu durum, daha sonraları râvîlerin rivâyetlerine ziyâdeler ve eksiklikler şeklinde yansımıştır. Ebû 'Ubeyd (ö. 224/838)'in, Kur'ân ayetlerinin inişinde hükümlerin zaman içerisinde artışının görüldüğünü belirterek, iman için sadece kelime-i tevhîdin yeterli olmasının kabulü durumunda, daha sonra ziyâde olarak inen hükümlerin bir anlamının kalmayacağını³² beyan etmesi buna işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in beşerî yönü ise bu konunun kapsamı dışında tutularak tartışmaya açılmamıştır.

A. Sahâbe Ziyâdeleri

Râvîlerden kaynaklanan ziyâdelerin adâlet ve zabt olmak üzere iki ana sebebi vardır. Rivâyet zincirinin ilk halkası olan sahâbiler konularından dolayı, farklı bir değerlendirilmeye tabi tutulmaları, ziyâdelerinin değerlendirilmesinde de etkisini göstermiştir. Ancak bu, onların beşerî yönlerinden kaynaklanabilecek hatalarına göz yumulduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü sahâbe de birbirlerinin rivâyetlerini ziyâdeler dâhil olmak üzere farklı yönlerden tenkit etmişlerdir. Ancak bu tenkitlerin yeterliliği günümüzde hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Bu konuya örnek olarak, "أَمَرَ بِقَتْلِ الْكِلَابِ إِلَّا كَلْبَ صَيْدٍ أَوْ كَلْبَ عَنَمٍ أَوْ مَاشِيَةٍ" = (*Rasûlullah*), *av ve çoban köpekleri dışındaki köpeklerin öldürülmesini emretti*³³ rivâyetini gösterebiliriz. Bu rivâyetin devamında, İbn Ömer'e, Ebû Hureyre'nin bu riâyete "أَوْ كَلْبَ زَرْعٍ" = veya ziraat köpekleri" ziyâdesi ile rivâyet ettiği hatırlatılınca, Ebû Hureyre'nin ziraat köpeği olduğunu belirtmesi, İbn Ömer'in Ebû Hureyre'yi bu rivâyete aslından olmayan bir şeyi eklemesi ile itham ettiği;³⁴ bir başka değerlendirmede ise Ebû Hureyre'nin bu konuda daha bilgili olduğunu vurgulamak için bunu belirttiği³⁵ ileri sürülmüştür. Bu bölümün rivâyetinde, Ebû Hureyre'ye Abdullah b. Muğaffel'in (ö. 57/676) mutâba'a etmiş olması³⁶, ikinci ihtimali desteklemektedir. Ancak Ebu Hureyre'nin bu sonuca kıyasla varmış olması da muhtemeldir. Bazı rivâyetlerde bu ziyâdenin mevkûf olarak gelmiş olması bunu desteklemektedir.

³¹ İ. Lütfi Çakan, *İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 115; Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 196.

³² Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, (ö. 224/838) *Kitâbu'l-imân*, (İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbu'l-imân*, ile beraber basım), thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî, Dâru'l-Erkâm, Kuveyt, 1405/1985, s. 58. Ebû 'Ubeyd, burada İslâm ve imanla ilgili rivâyetleri beraber değerlendirir.

³³ Müslim, *Sahih*, Mesâkât, 10; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/879), *Sünen Ebi Dâvud*, tdk. İzzet 'Ubeyd ed-De'âs ve Âdil es-Seyyid, Daru'l-Hadîs, Hims, ts., Sayd, 1; Ahmed b. Alî Şu'ayb en-Nesâî (ö. 303/ 915), *Sünenü'n-Nesâî (el-Müctebâ)*, Dâru'l-Ma'rîfe, I-VIII, Beyrût, 1414/1994, Sayd, 14.

³⁴ Mustafa es-Sibâ'î, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, Mektebetü'l-İslâmî, Dimeşk, 1405/1985, s. 233.

³⁵ el-Aynî, *Umde*, XXII, 158.

³⁶ en-Nesâî, *Sünen*, Sayd, 14.

B. Sahâbe Dışındaki Râvîlerden Kaynaklanan Ziyâdeler

Sahâbe dışındaki râvîlerin rivâyetlerinde bulunan ziyâdelerin sebepleri: Râvînin adâleti, zabtı ve rivâyet şekli olmak üzere üç farklı sınıfta toplanabilir.

1. Adâlet Vasfından Kaynaklanan Ziyâdeler

Adalet yönünden cerh edilmiş râvîlerin ziyâdeleri, konumuzun kapsamı dâhilinde değerlendirilmemiştir. Çünkü bu tür râvîlerin ziyâdeleri ile birlikte, rivâyetleri de kabul görmemiştir. Ancak bazı râvîlerin cerh edilmeleri konusunda ihtilafa düşülmesi sebebiyle rivâyet ve ziyâdelerinin kabulü ihtilaf konusu olmuştur. Adalet vasfından kaynaklanan ziyâdelerin, yalan ve tedlîs olmak üzere iki ana sebebi vardır. Bu tür ziyâdelerin en etkili sebepleri taassup ve menfaat beklentisidir.

2. Zabttan Kaynaklanan Ziyâdeler

Bu tür ziyâdelerin kaynağı tamamen râvînin hâfıza gücü ile alakalıdır. Bunlar hadiste geçtikleri yere göre; metinlerde ve senetlerdeki ziyâdeler şeklinde ikiye ayrılırlar. Bir râvînin rivâyetlerinde bu tür ziyâdelerinin çoğalması durumunda, bu durum râvî için cerh sebebi olarak sayılmıştır.³⁷

3. Rivâyet Usûlünden Kaynaklanan Ziyâdeler

Rivâyet usûlünden kaynaklanan ziyâdeler: Mana, ihtisar ve şerh olmak üzere üç sebebe indirgenebilir. Mana ile rivâyet, hadisler arasında bazen lâfzî, bazen de içerik yönünden farklılıkların oluşmasına sebebiyet vermektedir. Râvîlerin anlayış seviyelerinin bunda oldukça büyük etkisi vardır.³⁸

Sika olan râvîlerin herhangi bir sebepten dolayı hadisleri ihtisar etmesi veya sadece bir kısmını rivâyet etmesi de rivâyetlerinde ziyâde ve noksanlık olduğu görünümünü verir.³⁹ Bu uygulama da bazen, râvîlerin muhtasar rivâyeti hadisin tamamı zannetmelerine yol açabileceğinden⁴⁰ râvî için cerh sebebi olarak değerlendirilmiştir.⁴¹

Bazı râvîler de rivâyetin yanlış anlaşılmasını engellemek, ya da anlaşılman bir kelimeyi açıklamak için kendi sözlerini rivâyetlere eklemişlerdir. el-

³⁷ Ebû 'Adillah Muhammed b. 'Abdillah el-Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/ 1014), *el-Medhal fi usûli'l-hadis*, (İbnu'l- Kayyim'in *el-Menâru'l-munîfi* ile beraber basım), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, s. 167, 168.

³⁸ İ. Lütü Çakan, *İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 126; Mahmûd Ebû Reyve, *Advaun 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, ts., s.59, 60. Bu durumu göz önüne alan âlimler, mana ile rivâyette, râvînin anlam kaymasına sebebiyet vermeyecek düzeyde Arapça bilmesi şartını koşmuşlardır. Bkz, Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î (ö. 204/ 819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir, *Mektebetü'l-İlmiyye*, Beyrût, ts., s. 370, 371.

³⁹ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 227, 466.

⁴⁰ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 226, 347.

⁴¹ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 227.

Buhârî, sebt olan ilim ehlinin, ziyâde ve beyanlarının her zaman kabul edileceğini belirtir.⁴² Ancak el-Buhârî'nin kastı, bunların beyanlarının rivâyet olarak kabul edilmesi değil; rivâyetin anlaşılmasında dikkate alınması olmalıdır. Çünkü bu tür örnekler oldukça çoktur⁴³ ve âlimler karışıklıklara sebebiyet vermemesi için yapılan bu tür açıklamaların belirtilmesi gerektiğine dikkat çekerekler.⁴⁴

Bazen de râvîler konu itibari ile birbirine yakın olan rivâyetleri, tek bir rivâyet şeklinde naklettikleri için, bu durum da rivâyetlerde ziyâde görüntüsü vermiştir. Tüm bu farklı etkenler, ziyâdelerin çok yönlü incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

IV. Sıhhat Açısından Ziyâde Çeşitleri

Ziyâdeler, özelliklerine göre zayıf, hasen ve sahîh olmak üzere farklı derecelerde değerlendirilmiştir. Sahîh ve hasen ziyâdeler, rivâyetin aslından olan; ancak ihtisar ya da râvî tasarrufları neticesinde rivâyette zikredilmemiş olan ziyâdeleri ifade eder. İlk bakışta bir şeyin rivâyette ziyâde olarak gözükmesi, onun rivâyetin aslından olmadığı gibi bir kanaate yol açsa da, bunun daha önce de değindiğimiz ihtisar ve vahyin nüzul şekli gibi doğal sebeplerden kaynaklanabiliyor olması muhtemeldir. Ziyâdenin kaynağının belirttiğimiz bu sebeplerden birisine dayanması durumunda, bu ziyâde sikanın ziyâdesi olarak değerlendirilir ve ziyâde râvîlerinin derecesine göre sahîh ya da hasen ziyâde olur.

Özellikle muhalefet görüntüsü veren ziyâdeler ise zayıf ziyâdeler olarak kabul edilmiştir. Çünkü rivâyete ziyâde bir şey katmak, bir açıdan rivâyetin aslına muhalefet etmektir. Bu muhalefetin derecesi ve türüne göre ziyâdeler; münker ziyâdeler, müdrec ziyâdeler, garîb ziyâdeler, ferd ziyâdeler, muztarib ziyâdeler, şâz ziyâdeler ve muallel ziyâdeler olmak üzere yedi türe ayrılmışlardır. Özellikle şâz ve muallel ziyâdeler, sikaların ziyâdeleri ile yakından alakalıdır.

V. Ziyadelerin Tespitinde Metot Sorunu

Metinlerdeki ziyâdelerin tespiti konusunda üç yoldan takip edilmiştir. Bunlardan birincisi râvîlerin rivâyetlerinin bir araya getirerek karşılaştırmasıdır. Yahya b. Ma'în (ö. 233/847), Alî b. el-Medîni ve Müslim gibi hadis âlimleri yaygın olarak bu metodu kullanmışlardır. Bu metot râvî ve mervînin de güvenilirliğinin tespiti yanında senet ve metinlerde yer alan ziyâdelerin tespitinde

⁴² el-Buhârî, *Sahîh, Bed'ul-Halk*, 3.

⁴³ Celaluddîn, Abdurrahmân Ebû Bekr es-Suyutî (ö. 911 /1505), *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevi*, I-II, thk. Abduvehhâb Abdullatîf, Mektebetü'l-İlmiyye, el-Medinetü'l-Münevver, 1392/1972, I, 271.

⁴⁴ Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/ 1834), *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkiki'lmi'l-Usûl*, thk. Ebû Mus'ab Muhammed Sa'id, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût, 1415/1995, s. 112.

de kullanılmıştır. Bu karşılaştırmada rivâyetlerin metinlerinde ziyâde ve eksikliklerin kronolojik takibi yapılarak rivâyetin son kaynak ya da râviye gelene kadar uğradığı değişimlerin tespit edilmesi gerekir. Bu metodun sağlıklı bir sonuç verebilmesi için de zayıf rivâyetlerin ayrıştırılarak ayrı bir değerlendirilmeye tabi tutulması gerekir. Daha sonra sikaların rivâyetlerinde bulunan ittifaq ve ihtilaf noktaları ile râvilerin durumları da dikkate alınarak ziyâde ya da ziyâdeler konusunda hüküm verilmelidir.

Bir ziyâdeye, sikanın ziyâdesi hükmü verilebilmesi için, ziyâdenin râvisinin sika, kaynağının da Rasûlullah (sav) olduğunu destekleyecek güçlü karinelerin bulunması gerekir. Zira ziyâdelerin râvilerin tasarrufundan kaynaklandığı kanaatine ulaşılması durumunda, bu tür ziyâdeler müdrec olarak değerlendirilirler.

Ziyâdenin tespiti için izlenen ikinci yöntem ise metin tenkidinin yapılmasıdır. Ziyâdelerin tespiti, rivâyetlerin çok yönlü incelenmesidir. Bu çok yönlü inceleme, bazen rivâyetin, aklın süzgecinden geçirilmesi şeklinde olmaktadır. Bu metod, özellikle farklı senetleri olmayan rivâyetlerdeki ziyâdelerin tespitinde etkilidir. Eğer hadisin içerisinde, kabulü aklen mümkün olmayan bir ziyâde var ise başka her hangi bir karineye ihtiyaç duyulmadan, bu ziyâdenin rivâyetin aslından olmadığına hüküm verilebilir. Bundan dolayı hadis âlimleri, sika râvilerin rivâyetlerinde bazı hata ve yanlışların oluşabilmesini göz önüne alarak, rivâyetin senedinin sahîh olmasının her zaman metnin de sıhhatini gerektirmediğini belirtmişlerdir. Ancak hadis âlimleri naslarla akıl arasında bir çatışmayı kabul etmemelerine rağmen, rivâyetlere olan güvenin sarsılması için bu metoda fazla başvurmadılar.

Akla dayanarak yapılan metin tenkidi örneklerinden biri, Ebû Hureyre'nin “لَوْلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحَجُّ وَبِرُّ أُمِّي لَأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ” = Allah yolunda cihat, hac ve anneme iyilik etmek olmasaydı, köle olarak ölmeyi arzu ederdim” rivâyetidir. İbnu'l-Battâl (ö. 448/1057) ve es-Suyûtî gibi bazı âlimler, Hz. Peygamber'in bu sözü söylediği sırada annesinin hayatta olmadığını gerekçe göstererek, “وَبِرُّ أُمِّي = anneme iyilik etmek” lafzının müdrec olduğuna hüküm vermişlerdir. Ancak el-Kirmânî (ö. 786 /1384) bunu müdrec olarak görmez ve ümmetin eğitimi için söylenmiş bir söz olarak değerlendirir.⁴⁵ Buna benzer bir değerlendirmenin yapıldığı başka bir rivâyet de cennete hesapsız gireceklerle ilgili hadiste yer alan, “لَا يَرْقُونَ” = rukye yapmazlar” ziyâdesidir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), rukye yapmanın hayırlı bir iş olduğunu belirterek bu ziyâdeyi vehim olarak

⁴⁵ Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö. 786/1384), *Sahîhu'l-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, I-XXV, Dâr İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, Beyrût, 1401/1981, XI, 96; İbn Hacer, *Feth*, V, 208-209.

değerlendirir.⁴⁶ Bu tür gizli illeti bulunan rivâyetler, muallel rivâyetler olarak değerlendirilmiştir.

Metinlerdeki ziyâdelerin tespit yollarından birisi de eserlerinde ziyâdelere işaret eden müelliflerin eserlerine müracaat etmektir. Müslim, Ebû Dâvud, et-Tirmizî ve İbn Mâce gibi hadisçiler bunu yapanlardandırlar. Özellikle Müslim, kitabının mukaddimesinde, içerisinde sikaların ziyâdesi bulunan rivâyetleri, ayrı hadis hükmünde değerlendirip eserine aldığını açıkça beyan etmiştir.

Ayrıca hadislerin farklı şekildeki rivâyetlerini bir araya getiren bütün eserler ziyâdelerin kolay tespit edilebileceği kaynaklardır. Özellikle zevâid kitapları ve müstahrecler de ziyâdelerin tespitinde kolaylık sağlayan önemli kaynaklardandır.

VI. Ziyadelerin Hükümü

Ziyâdeler, şer'î açıdan hüküm ifade edip etmedikleri ve hadislere ziyâde kılmanın caiz olup olmadığı açılarından ele alınmıştır. Hadis ve fıkıh âlimleri bu konuya oldukça büyük bir ilgi gösterdiler. Çünkü bu ziyâdelerin bilinmesinin, fikhî bazı meselelerin ortaya çıkarılmasında da etkisi vardır.⁴⁷ Bu tür ziyâdeler sahâbe ve sonraki râvîler olmak üzere iki farklı grupta değerlendirilmiştir.

A. Sahâbe Ziyâdeleri

Sahâbe ziyâdesinin mutlak olarak makbul olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸ Hatta bazıları sahâbe ziyâdelerini bu kavramın içerisine bile almamış, bu kavramın tâbiîn ve daha sonraki râvîlerin ziyâdelerini kapsadığını iddia etmişlerdir.⁴⁹ Bu düşüncenin arka planında sahâbenin adil olması ve mevkûf rivâyetlerinin de makbul olduğu fikri yatmaktadır. Ancak sahâbenin kendi aralarındaki uygulamalar dikkate alındığında, bu görüşün sağlıklı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

B. Sahâbe sonrası Râvîlerin Ziyâdeleri

Sahâbe dışındaki râvîlerin ziyâdeleri konusunda ise: Kabul edenler, şartlı kabul edenler ve kabul etmeyenler şeklinde üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

⁴⁶ Tâhir b. Sâlih b. Ahmed el-Cezâiri ed-Dimeşki (ö. 1338/1919), *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrût, th., I, 520, 521; Muhammed Lokmân es-Selefi, *İhtimâmu'l-muhaddisîn bi nakti'l-hadîs seneten ve metnen*, Riyâd, ts., s. 371. İbn Teymiyye bu görüşünü desteklemek için, başka bir rivâyette, Rasûlullah'ın rukye yapmaya izin vermesini gösterir. Bkz. a.e., a.y.

⁴⁷ Haldûn el-Ahdeb, *Esbâb*, I, 343.

⁴⁸ 'Atyyetullah el-Burhânî el-Uchurî (ö. 1190/ 1776), *Hâşiyetü'l-Echûri 'ala'z-Zerkânî*, Mektebetü'l-Mahmudiyye, İstanbul, ts., s. 26.

⁴⁹ İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, thk. Rabî' b. Hâdi el-Cami'atü'l-İslâmiyye, el-Medinetü'l-Münevvere, 1404/1984, II, 127; es-San'ânî, *Tavdih*, II, 14.

1. Şartsız Kabul Edenler

İbn Hacer, İbn Hibbân, el-Hâkim ve başka âlimlerin de sikanın ziyâdesini herhangi bir kayıt koymadan kabul ettiklerini ifade eder.⁵⁰ Ancak, bu doğru gözükmemektedir. Çünkü İbn Hibbân fakîh olmayan hadisçilerin ziyâdelerini kabul etmediğini belirtir. Bunu, kendi döneminde hadisçilerin senetleri ezberlemekle uğraşmalarına, bundan dolayı da metinlere yeteri kadar ilgi göstermelerine bağlar. Bundan dolayı da ziyâdelerini, diğer sikalara muvâfakat etmeleri, ya da yazılı metinlerden rivâyet etmeleri şartıyla kabul edeceğini söyler.⁵¹ Ayrıca sika râvîlerle ilgili yaptığı taksimde, kendilerinden az da olsa vehim sadır olan sikaların teferrüd ettikleri rivâyetleri de kabul etmediğini belirtir.⁵²

Rabî b. Hâdî, el-Hâkim'in sikanın ziyâdesini mutlak olarak kabul ettiğini ifade etmediğini belirterek; İbn Hacer'in bu kanaate, eserinde zikrettiği örneklerden hareketle varmış olabileceğini belirtir.⁵³ Ancak bu da doğru gözükmemektedir. Çünkü el-Hâkim, sikanın ziyâdesinin makbul olduğunu eserinde zikretmiştir.⁵⁴ Yalnız Ebû Hureyre'nin rivâyetinde yer alan, "أَسْتَشْعَى الْعَبْدَ = Köleden azat edilmesi için gerekli olan (malı) tamamlaması için çalışması istenir"⁵⁵ ziyâdesini, el-Buhârî' de yer almasına rağmen, Hemmâm'ın (ö. 132/749) bu bölümü rivâyetten ayırmasını gerekçe göstererek⁵⁶, kabul etmemiş olması bunu mutlak bir hüküm olarak görmediğine delalet etmektedir. Bu örnek ziyâdelerin tespitinde kronolojinin karine olarak kullanıldığına da delalet etmektedir.

el-Hatîb, fukahâ ve muhaddislerin çoğunluğuna göre, sikanın ziyâdesinin kayıtsız olarak makbul olduğunu;⁵⁷ İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ise bu görüşün bir iddia olduğunu belirtir.⁵⁸ İbnu'l-Esîr (ö. 606/1209) de sikanın bir cemaatin zikretmediği bir ziyâdeyi zikretmesi durumunda, bu ziyâde ister lafızda, ister manada olsun çoğunluğun yanında makbul olduğunu iddia eder;⁵⁹ en-Nevevî ise bunların tam aksi bir görüşü nakleder.⁶⁰

⁵⁰ İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbni's-Salâw*, I-II, thk. Rabî b. Hâdî el-Cami'atu'l-İslâmiyye, el-Medinetu'l-Munevvere, 1404/1984, II, 687.

⁵¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, I, 93.

⁵² İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, I, 90.

⁵³ İbn Hacer, *en-Nuket*, II, 687. Bkz. muhakkın İbn Hacer'in sözü üzerine yaptığı talik, dipnot, (7).

⁵⁴ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu ma'rifeti 'ulûmi'l-hadis*, s. 40.

⁵⁵ el-Buhârî, *Sahîh*, 'Itk, 5.

⁵⁶ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu ma'rifeti 'ulûmi'l-hadis*, s. 40, 41.

⁵⁷ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu ma'rifeti 'ulûmi'l-hadis*, s. 464, 465.

⁵⁸ İbnus-Salâh, *Mukaddime*, s. 251.

⁵⁹ Meccuddîn Ebu's-Se'âdat el-Mubarek b. Muhammed b. el-Esîr (ö. 696/1296), *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisi'r-Rasûl*, I-XI, thk. 'Abdulkadir el-Arnâvut, Mektebetu'l-Helvânî, y.y., 1390/1970, I, 103.

⁶⁰ en-Nevevî, *Takrib*, s. 34.

Ziyâdenin kabulü konusunda mezhep imamlarından da farklı görüşler nakledilmiştir. es-Serahsî'nin nakline göre, Hanefi mezhebine göre sikanın ziyâdesi makbuldür⁶¹. Aliyyu'l-Kârî bunu, Hanefilerim mursel hadisi delil kabul etmelerine bağlar⁶². Bu görüş, et-Tehânevî'nin, "Hanefilerin çoğunluğuna göre sikanın ziyâdesi makbul degüldür" nakli ile çelişmektedir⁶³. Bu çelişkinin kaynağı, metin ve senetlerdeki ziyâdelere farklı bakış açısı olabilir.

Şâfiî'den de, ziyâdenin kabulü konusunda farklı görüşler nakledilmiştir. İbn Hacer, eş-Şâfiî'den sikanın ziyâdesini mutlak olarak kabul ettiğinin rivâyet edildiğini, ancak bunun, kendi açıklamalarına ters düştüğünü, eş-Şâfiî'nin sadece sika hâfızların ziyâdesini kabul ettiğini belirtir.⁶⁴ eş-Şâfiî, bu kurala her zaman bağimli kalmamış, bazı farklı karineleri de göz önüne alarak, ziyâdeleri değerlendirmiştir. Namazda teşehhüdün şekli ile ilgili rivâyetler arasında birçok farklı lafızlarla gelen İbn 'Abbas'ın (ö. 68/687) rivâyetini, lafızlarının çokluğunu sebep göstererek kabul etmemiş olması⁶⁵ buna delalet etmektedir.

Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) de bu konuda, hem kabul, hem reddine dair farklı görüşler nakledilmiştir.⁶⁶ Mezhep imâmlarından farklı görüşlerin nakledilmesinin sebebi, kendilerinden bu konuda açık bir görüşün kayıtlı olarak nakledilmemiş olması ve farklı örneklerde, farklı uygulamalar sergilemeledir.

İbn Hazm ise sikanın ziyâdesini kabul etmenin farz olduğunu iddia eder ve bu görüşe aykırı davrananların büyük bir çelişki içerisinde olduklarını söyler.⁶⁷ İbn Hazm'ın bu iddiası tamamen kıyasa dayanmaktadır; hâlbuki kendisi kıyasın delil olmasını reddedenlerdendir.

⁶¹ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî (ö. 490/1096), *Usûlu's-Serahsî*, I-II, thk. Ebu'l-Vefâ el-Âfgânî, İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, Haydarâbâd, ts., II, 26.

⁶² Aliyyu'l-Kârî, *Şerh Müsned Ebi Hanîfe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts., s. 578. Bu açıklamada görüldüğü gibi, mezheplerin görüşleri genelde, mezheplerin usûllerine kıyas yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

⁶³ Zafer Ahmed et-Tehânevî (ö. 1394/1974), *Kavâ'id fi ulumi'l-hadis*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbu'atü'l-İslâmiyye, Haleb, 1404/1884, s. 59; Ayrıca bkz. Ebû'l-Me'âli 'Abdulmelik b. Abdullah b. Yûsuf (Ö. 478/ 1085), *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdulâzîm Mahmûd ed-Dîb, Dâru'l-Vefâ, el-Mansûre, 1412/1992, I, 425.

⁶⁴ Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî (ö. 1014/ 1605), *Şerh şerhi nuhbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr ve Heytem Nizâr, Dâru'l-Erkâm, Beyrût, ts., s. 324, 327. eş-Şâfiî, *er-Risâle* ath eserinde, farklı yerlerde râvînin rivâyetinin kabulü için sika râvîlerin rivâyetlerine aykırı düşmemesi şartını koşar, bkz. s. 371.

⁶⁵ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/ 819), *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, ts., s. 276.

⁶⁶ Ebû'l-'Abbâs 'Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulğani, *el-Müsevvede fi usûli'l-fikh*, Matbu'atü'l-Medinî, Kâhire, ts., s. 270, 271.

⁶⁷ Ebû'l-Hasan Seyfuddîn b. Ebû Ali b. Muhammed el-Âmidî (ö. 631/ 1233), *el-İhkâm fi usûli'l-âhkâm*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts., I, 216.

Sikanın ziyâdesinin delil olduğunu savunanların görüşlerinin dayandırdıkları, delilleri şöylece sıralayabiliriz:

1. Sünnet'in Kur'ân'ı tahsis etmesi:

Sikaların ziyâdelerinin kabulü için İbn Hazm'ın ileri sürdüğü bu delilin temel dayanağı, âhâd olan hadislerle Kur'ân'ın tahsis edilmesinin kıyaslanmasıdır.⁶⁸ Burada sikanın sikaya muhalefeti ile sünnetin Kur'ân'a muhalefeti kıyaslanmıştır. Bu hatalı bir kıyaslamadır. Çünkü tartışılan mesele, nakil yollarının gücünden öteye, aynı hadisi rivâyet eden râvîlerin neden bu ziyâdeyi zikretmedikleridir. Ziyâdeyi kabul etmeyenlerin olaya yaklaşım açıları da bu yöndendir.⁶⁹ Ayrıca genel kabule göre sünnetin Kur'ân'a muhâlefeti durumunda, Kur'ân tercih edilir.⁷⁰

2. Sikaların ziyâdelerinin birer ayrı hadis gibi değerlendirilmesi:

Ziyâdenin makbûl olduğunu savunanların ileri sürdüğü bu delil⁷¹ de güçlü gözükmemektedir. Burada sikanın ziyâdesi ile müstakil rivâyetler kıyaslanmıştır. Bu kıyaslama da illet ortaklığı tam olmadığı için güçlü değildir. Burada ziyâdenin varlığı belirttiğimiz gibi zorunlu bir muhalefeti barındırıyor ve muhalefet, bütün hadis âlimlerince illet kabul edilmiştir.⁷² Nitekim el-Ebherî (ö. 375/985), bu muhalefetten hareketle bunların müstakil hadis hükmünde değerlendirilmeyeceğini belirtir.⁷³ Bu değerlendirme, ziyâdelerin kaynağının Hz. Peygamber olduğunun ispat edilmesi durumunda doğru olur. Ayrıca sikaların teferrüd ettiği bütün rivâyetler de makbul değildir.⁷⁴ Nitekim el-Hâkim, el-Buhârî ve Müslim'in de bazı rivâyetleri, râvîleri sika olduğu halde terk ettiklerini belirtir.⁷⁵

3. Ziyâdeyi zikretmeyenlerin hatalı sayılacağı:

Bu delil, ziyâdenin bir fazlalıkla geldiği, başkalarının bundan habersiz olmalarının kendi kusurları olacağına dayanır⁷⁶. Bu görüşün dayandırıldığı temel esas, sikanın ziyâdesinin kabul edilmemesi durumunda, ziyâdeyi zikreden si-

⁶⁸ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd (ö. 456/1064), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, I-II, thk. Komisyon, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1413/1992, I, 223, 224.

⁶⁹ Ebû İbrâhîm Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed es-San'ânî (ö. 1182/1768), *Tavdîhu'l-efkâr li me'âni Tenkihi'l-enzâr*, I-II, tlk. Ebû 'Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1997, II, 14.

⁷⁰ Bkz. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 270.

⁷¹ el-Hâkim en-Nisâbüri, *Kitâbu ma'rifeti 'ulûmi'l-hadis*, s. 464; İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 217.

⁷² Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, s. 320.

⁷³ Muhammed b. Abdurrahmân es-Selhâvî (ö. 902/ 1496), *Fethu'l-muğîs şerh elfiyyeti'l-hadis li'l-'irâkî*, I-III, el-Mektebetü's-Selefiyye, el-Medinetü'l-Münevver, 1388/1968, I, 201.

⁷⁴ es-San'ânî, *Tavdîh*, II, 14.

⁷⁵ el-Hâkim, *el-Medhal*, s. 104.

⁷⁶ el-Hâkim en-Nisâbüri, *Kitâbu ma'rifeti 'ulûmi'l-hadis*, s. 465, 466.

kanın söylenmemiş bir şeyi, işittiğini iddia etmesi sonucunu doğuracağı; bundan dolayı da ziyâdeyi zikretmeyenlerin, hatalı kabul edilmesinin daha makul olacağıdır.⁷⁷ Ebû Bekir el-Ebhûrî ve ez-Zehebî ise hâfızası güçlü olan râvîlerin bu ziyâdeyi terk etmeleri ya da bundan habersiz olmalarının bu ziyâdeyi zayıflattığı ve aykırılık vücuda getirdiğini belirtirler⁷⁸. İbn Hacer aynı değerlendirmeyi aralarında birisini kabul etme durumunda diğerini reddetme durumu ortaya çıkan ziyâdeler için yapar⁷⁹.

el-Hatîb ve İbnu'l-Esîr bir grup tarafından duyulması gereken bir ziyâdenin terk edilmesinin, bu ziyâdenin kabulünü engellemesi sorununa cevap olarak, çoğunluğun tasdikinin evla olduğu ancak, sika bir râvînin bunu işittiğini kesin bir dille ifade etmesi ve bu ziyâdeyi zikretmeyenlerin, bu râvînin zikrettiği ziyâdeyi inkâr etmemelerinden dolayı, tercihin sikanın ziyâdesinin kabulü yönünde olması gerektiğini iddia eder. Bu iddia da doğru gözükmemektedir. Çünkü, râvînin rivâyette bulunurken hadisin anlamında, dolayısıyla da hükmünde değişiklik yapacak bir bölümü terk etmesi, caiz değildir⁸⁰. Hâlbuki sikanın ziyâdesi olarak değerlendirilen ziyâdelerin çoğu, rivâyetin anlamında ve hükmünde değişikliğe sebebiyet veren ziyâdelerdir. Hadis ilminde bu kadar yoğun ilgi görmelerinin esas sebebi de budur.

2. Şartlı Kabul Edenler

Sikanın ziyâdesini şartlı olarak kabul edenler, bunun için farklı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartlar: Râvî, mervî ve hem râvî hem de mervî ile alakalı şartlar olmak üzere üç grupta toplanabilir.

a) Râvî ile Alakalı Şartlar

Sikanın ziyâdesini şartlı olarak kabul edenlerin bir kısmı, râvînin hâfız olmasını diğer bir kısmı da ziyâdeyi zikreden râvîlerin çoğunluk olmasını bir şart olarak ileri sürmüştür.

⁷⁷ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî (ö. 606/ 1209), *el-Mahsûl fi 'ilmi'l-usûl*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, II, 234.

⁷⁸ es-Sehâvî, *Feth*, I, 201. Ayrıca bkz. el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 465. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, tlk. Salâh Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1409/1989, s. 48, 49.

⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 48, 49.

⁸⁰ eş-Şevkânî, *İrşâd*, s. 110.

i) Hâfız Olmak

el-Buhârî, her zaman sebt olan râvîlerin ziyâde ve beyanlarının alınacağını söyler.⁸¹ Müslim,⁸² et-Tirmizî⁸³ ve el-Hatîb de⁸⁴ ziyâdelerin, sika ve hâfızasına güvenilir olan râvîlerden gelmesi halinde kabul edilebileceğini belirtirler. Bu sebeple bir kısım âlimler tercih yoluna giderek ziyâdenin kabulü için ziyâdeyi zikreden râvînin kendisinden daha üst mertebede olan râvîlere muhalefet etmemesi şartını ileri sürdüler.⁸⁵ ed-Dârekutnî (ö. 385/995)'ye, sikaların rivâyetinde ihtilaf ettikleri hadis konusu sorulduğunda, iki sikanın üzerinde ittifak ettiği hadisin sahîh olacağı, üzerinde ihtilaf edilen ziyâde de ise hâfıza yönünden daha güçlü olanın rivâyetinin kabul edileceğini belirtmesi,⁸⁶ kendisinin de bu görüşte olduğuna delalet etmektedir.

ii) Çoğunluk Olmak

el-Hâkim, fukahânın sikanın ziyâdesini kabul ettiğini, ancak hadis ehlinin bu konuda çoğunluğun rivâyetini esas aldığını söyler.⁸⁷ Ahmed b. Hanbelî'den de bu yönde bir görüş nakledilir.⁸⁸ Bazıları buna, ziyâdeyi zikretmeyen râvîlerin yanılma ihtimalleri kalmayacak sayıya ulaşmaları kaydını ekler.⁸⁹ Ancak bununla ilgili bir sayı belirlemezler.

Bu kaide, hadisçiler tarafından mutlak olarak kabul görmüş değildir. İbn Hacer'in belirttiği gibi hadisçiler bu konuyu, bir kaide çerçevesinde değil, kârineler ışığında değerlendirmişlerdir.⁹⁰ ez-Zehebî, bu görüşün dayanağı olarak, azınlığın hataya düşme ihtimalinin daha güçlü olmasını zikreder.⁹¹ Sayısal çoğunluğu tercih sebebi kabul edenler, sayının eşit olması durumunda ne yapacağına ihtilafa düştüler. Bir grup, kabul edileceğini söylerken⁹² diğer bir

⁸¹ el-Buhârî, *Sahih*, Zekat, 55, 56.

⁸² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâburî (ö. 261/ 874), *et-Temyîz*, (Nüreddin 'Itr'in *Menhecü'n-nakd* eseriyle beraber basım), Mektebetü'l-Kevser, Suudi Arabistan, 1410/1990, s. 189.

⁸³ et-Tirmizî, *Sünen*, 'İlel, V, 712.

⁸⁴ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 465.

⁸⁵ eş-Şâfiî, *er-Riâle*, s. 382, 383; Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, s. 326, 327.

⁸⁶ İbn Hacer, *en-Nuket*, II, 689.

⁸⁷ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 465.

⁸⁸ Şihâbuddîn, *el-Müsevvede*, s. 269.

⁸⁹ er-Râzî, *el-Mahsûl*, II, 233; ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., IV, 331. el-Âmidî, *el-İhkâm*, II, 336.

⁹⁰ İbn Hacer, *en-Nuket*, II, 687; Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, s. 322, 323.

⁹¹ Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî (ö. 748/933), *el-Mûkıza fi 'ilmi mustalahi'l-hadis*, Mektebetü Metbû'ati'l-İslâmiyye, Beyrût, 1412, s., 52.

⁹² İbn Receb, *Şerh*, I, 210 (Muhakkıkın önsözünden); Muhammed b. el-'Allâme, *Şerh*, I, 247. Muhammed b. el-'Allâme Bu görüşü er-Râzî'nin görüşü olarak nakleder. Ancak bu nakil hatalıdır. Çünkü er-Râzî, bu görüşünü, râvîlerin sayısını eşitliği ile alakalı değil, rivâyetin kaç kere vuku bulduğu ile alakalı olarak söylemiştir. Bkz. er-Râzî, *el-Mahsûl*, II, 235.

grup da tevakkuf edileceğini söylemiştir.⁹³ Elbette sayısal üstünlük tek başına yeterli bir delil değildir. Çünkü kronoloji, râvîlerin dereceleri ve rivâyetlerin şahitleri gibi etkenler de rivâyetler arasındaki tercihi etkileyebilmektedir.

iii) Fakîh Olmak

Bazı Hanefî âlimleri, râvînin fakîh olmasını rivâyetler arasında bir tercih sebebi olarak görmüşlerdir.⁹⁴ Ancak ziyâdeler konusunda bu ilkenin geçerli olduğunu açık bir şekilde ifade etmemişlerdir. Yalnız bunu, genel bir kural olarak kabul etmiş olmalarından dolayı, ziyâdeler arasında da bir tercih sebebi olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim İbn Hibbân, bunun bir tercih sebebi olduğunu açıkça ifade etmiş ve gerekçe olarak da, kendi dönemindeki hadisçilerin, metinlerin ezberlenmesine yeteri kadar önem vermemesini, bunun aksine fukahânın metinlerin ezberlenmesine büyük önem vermesini zikretmiştir.⁹⁵ Fukahanın, sikanın ziyâdesinin makbul olduğu ilkesine sahip çıkmasının bir sebebi de bu uygulama olabilir.

iiii) Ziyâdeyi Zikreden Râvînin Aynı Râvî Olmaması

Rivâyetin kabulü için ileri sürülen şartlardan biri de, ziyâdeyi zikredenle etmeyenin farklı râvîler olmasıdır.⁹⁶ Bu, Şâfi'î ulemâsından bir grubun görüşü olarak nakledilir.⁹⁷ Bu görüşün hareket noktası, rivâyetlerin râvîlerinin farklı olması, rivâyetlerin işitildiği mekanların farklı olması ihtimalini kuvvetlendireceği olabilir. Çünkü rivâyetin farklı mekanlarda işitilmesi durumunda, bu ziyâdenin Hz. Peygamber'den kaynaklandığı zannının kuvvet kazanacağı⁹⁸ ileri sürülmüştür. Bu varsayım, rivâyetlerin mahreclerinin farklı olduğunun tespit edilmesi durumunda geçerlidir. Tek bir yoldan rivâyet edilen ve metinlerinde ziyâdeler için geçerli değildir. Ayrıca bir rivâyetin farklı mekânlarda işitilmiş olması, her zaman bu rivâyetlerde yer alan ziyâdelerin kaynağının Hz. Peygamber olduğu anlamına gelmez. ez-Zehebî, bir kaç râvînin bir hadisi, farklı şekillerde rivâyet etmesinin o rivâyetin iyi ezberlenemediğine delâlet edeceğini belirtmiş olması⁹⁹ bunu teyit etmektedir.

⁹³ Burada, genelde tartışılan, iki râvînin eşitliğidir. Biz bundan hareketle, bu ihtimallerin sayılarının eşitliği durumunda da geçerli genel bir hükümler olabileceğini söyleyebiliriz. Bkz. Aliyyü'l-Kâri, *Şerh*, s. 315.

⁹⁴ Ünal, İsmail Hakkı, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 193.

⁹⁵ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî (ö. 354/965), *Kitabu'l-mecrûhin*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1412/1992, I, 93.

⁹⁶ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 565; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 34.

⁹⁷ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 565.

⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 329.

⁹⁹ ez-Zehebî, *el-Mükâza*, s. 53.

b) Mervî ile İlgili Şartlar.

Mervî ile ilgili şartlar, rivâyetin içerdiği hüküm ile ve rivâyet edildiği mekânla alakalı şartlardır. Bazı âlimler sikaların ziyâdelerinin kabulünü, ziyâdenin şer'î bir hüküm ifade edip etmemesine, bazıları da ziyâdeli rivâyetin farklı bir mekanda işitilmiş olmasına ya da başka rivâyetlere aykırı düşmemesi şartlarına bağladılar.

i) Ziyâdenin Hüküm İfade Etmesi

Bir kısım ulemâ, sikanın ziyâdesinin hüküm ifade etmesi halinde kabul edileceğini söylemiştir.¹⁰⁰ Bazıları ise bunu ziyâdenin reddi için sebep olarak görmüşlerdir. Bu görüşlerin aksine bir kısım ulemâ, da manada bir değişiklik yapmaması durumunda, lafızda bir farklılığın kabul edileceğini savunmuştur.¹⁰¹ Bunu, hüküm ifade etmiyorsa kabul edilir şeklinde yorumlayabiliriz.

Lâfzî ziyâde türlerinin örneklerinden biri, “ك الحمد = *hamd sana aittir*” şeklindeki hadisin, “و لك الحمد = *ve hamd sana aittir*” şeklinde rivâyet edilmesidir.¹⁰² Bu rivâyetlerde de yer alan “و = *ve*” harfi, manada önemli bir değişiklik yapmadığı için lafzî bir ziyâde olarak değerlendirilmiştir.¹⁰³ Bu görüşün temel dayanağı, manada değişiklik yapacak bir ziyâdenin, sika râvilerce terk edilemeyeceğidir. Çünkü manaya etki eden bir ziyâdenin terk edilmesi, rivâyetin anlaşılmasını zorlaştıracığı için râvî için cerh sebebi kabul edilebilir.

Ziyâdelerin hüküm ifade etmesi durumunda kabul edileceği görüşü içerisinde değerlendirilebilecek görüşlerden biri de, bazı âlimlerce ileri sürülen, ziyâdenin irâbı değiştirmemesi durumunda kabul edileceği görüşüdür.¹⁰⁴

Bu görüşün aksine görüş beyan edenler de olmuştur. Bazı âlimler irâbı değiştirmemesi durumunda ziyâdenin makbul olacağını benimsemişlerdir.¹⁰⁵ er-Râzî, irâbı değiştiren ve rivâyetler arasında çelişkiye sebebiyet veren ziyâdelerin var olması durumunda rivâyetler arasında tercihe gidilmesi gerektiğini, ancak aynı râvînin bir rivâyeti, farklı meclislerde farklı şekillerde rivâyet etmesi durumunda da kabul edileceğini; ziyâdenin irâbı değiştirmemesi durumunda ise ziyâdeli yapılan rivâyetle ziyâdesiz yapılan rivâyetlerin sayısına bakılarak,

¹⁰⁰ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 465; Celaluddîn, Abdurrahmân Ebû Bekr es-Suyûtî (ö. 911 /1505), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, 1414, s. 32; Muhammed b. el-'Allâme, *Şerhu elfiyyeti's-Suyûtî*, I-II, Mektebetü'l-Gurebâ'il-Eseriyye, Sudi Arabistan. 1414/1993, I, 238.

¹⁰¹ ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 333.

¹⁰² Abdulkâdir b. Ahmed b. Mustafâ Bedrân ed-Dimesşkî, *Ravdatü'n-nâzir ve şerhuhâ nüzhethü'l-hâtir*, I-II, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Mısır, 1411/1991, I, 244.

¹⁰³ Bu tür harf ziyâdeleri, bazen fikhî ihtilaflara sebebiyet verebilmektedir. Abdestte tertibin zorunlu olup olmadığı, bunun örneklerinden bir tanesidir. Bkz. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, I, 17.

¹⁰⁴ er-Râzî, *el-Mahsûl*, II, 234; es-Suyûtî, *Elfiyye*, s. 32.

¹⁰⁵ er-Râzî, *el-Mahsûl*, II, 234; ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 333.

sayısı fazla olanın tercih edileceğini, sayıların eşit olması durumunda ise ziyâdenin kabul edileceğini belirtir.¹⁰⁶

Sikaların rivâyetlerinde yer alan ve farklı hükümler getiren ziyâdeleri içerdikleri hüküm açısından, hükümleri birbirine bağımlı olan ve olmayan ziyâdeler şeklinde iki gruba ayrılır. Bunlardan sorun olan ziyâde çeşidi, içerdiği hüküm rivâyete tesir eden ziyâdelerdir. Bundan dolayı, el-Buhârî eserinde rivâyetleri konulara göre bölerek rivâyet etmekte bir sakınca görmemiştir.

Hüküm ifade etmesi şartının konulmasının sebebi, sika bir râvînin, din adına hadisin aslından olmayan ve dindeki bir hükmü değiştirebilecek bir şeyi ziyâde kılmasının düşünülmemesiyledir.¹⁰⁷ Çünkü böyle bir davranış, yalancı ve cerh edilmiş râvîlerin işidir. Bu yüzden hüküm ifade eden ziyâdenin kabulü durumunda, hüküm ifade etmeyen kabulü daha evladır denilmiştir.¹⁰⁸ Ancak, kasıtlı olmasa da mana ile rivâyetten ya da hata ile bu ziyâdelerin oluşabilmesi ihtimali ve bu tür ziyâdelerin varlığı, bu ziyâdelerin sıhhatini zayıflatmakta ve bu kuralın mutlak olarak kabulünü engellemektedir. Ayrıca hüküm ifade eden bir ziyâdenin terki de daha önce belirttiğimiz gibi makul değildir.

ii) Ziyâdeli Rivâyetin İştirildiği Mekânın Farklı Olması

Rivâyetle ilgili öne sürülen şartlardan birisi de hadisin farklı mekânlarda rivâyet edilmiş olmasıdır. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248), eş-Şevkânî¹⁰⁹ (ö. 1250/1834) ve bir kısım ulemâ, iştirilen mekânın farklı olduğunun bilinmesi durumunda, ziyâdenin kabulünde ittifak olduğunu;¹¹⁰ ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ise ittifak iddiasının doğru olmadığını belirtmiştir.¹¹¹

Bu şartla alakalı üç ihtimal söz konusudur. Birincisi rivâyetin tek mecliste, ikincisi ise rivâyetin farklı meclislerde iştirilmiş olmasıdır. Üçüncü ihtimal ise bunun bilinmemesidir. Bu üç ihtimal, ziyâdenin hükmüne tesir etmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İbnu'l-Hümâm (ö. 861/1457), rivâyette bulunan râvîlerin aynı hadisi beraber iştiriklerinin bilinmesi durumunda ziyâdeyi zikretmeyenlerin böyle bir ziyâdeyi duymamaları ihtimali zayıf ise bu durumda ziyâdenin kabul edileceğini, ancak bu ziyâdeyi duymama ihtimalleri var ise bu durumda ise hadis ve fıkıh âlimlerinin çoğunluğuna göre makbul olacağını söyler.¹¹²

¹⁰⁶ er-Râzî, *el-Mahsûl*, II, 234, 235.

¹⁰⁷ el-Âmidî, *el-İhkâm*, II, 338.

¹⁰⁸ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 467.

¹⁰⁹ eş-Şevkânî, *İrşâd*, s. 233.

¹¹⁰ Ayrıca bkz. el-Âmidî, *el-İhkâm*, I, 336.

¹¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 329.

¹¹² Muhammed Emîn el-Hüseynî (Ö. 987/ 1579), *Teysîru't-tahrîr 'ala kitâbi't-tahrîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts., III, 108, 109.

Bu görüşün dayanağı, farklı mekanlarda yer alan ziyâdelerde hata ihtimalinin ziyâflaması ve hadislerin farklı iki rivâyet olabilmesi ihtimalinin güçlendirmesidir.¹¹³ Böyle bir ihtimalin güçlenmesi durumunda ziyâdenin kaynağının Hz. Peygamber olduğu kanaati de güç kazanacağından dolayı ziyâdelerin kabulü için gerekçe olarak gösterilmiştir.¹¹⁴ Ancak İbn Teymiyye (ö. 728/1327)'nin: "Mekanın faklılığı rivâyetin farklılığını gerektirmez"¹¹⁵ sözü, bu anlayışın da mutlak olarak doğru kabul edilemeyeceğine delalet etmektedir.

iii) Mahfûz Olana Muhalif Olmaması

İbn Hacer, hadis âlimlerinin rivâyetin kabulü için sıkların rivâyetlerine muhalif olmaması şartını öne sürdüklerini belirterek, el-Hatîb'in naklettiği, "hadis ve fıkıh âlimlerinin çoğunluğuna göre sikanın ziyâdesi makbuldür" iddiasının, hadisçilerin görüşüne yansıtmadığını belirtir.¹¹⁶ İbn Hacer bu görüşünü, sikanın kendisinden sayı ya da hâfıza yönünden üstün bir râviye muhâlefet etmesi durumunda hadis âlimleri tarafından rivâyetinin şâz olarak değerlendirilmesine bağlar.¹¹⁷

İbnu's-Salâh, hadislerde yer alan ziyâdeleri: İçerisinde muhalefet olan, olmayan ve başka râvîlerin zikretmediği ziyâdeler olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Bunlardan birinci grubu reddedip, ikinci grubu ise kabul etmiştir. Üçüncü grup hakkında ise her iki gruba da benzemesinden dolayı herhangi bir hüküm vermemiştir.¹¹⁸ en-Nevevî, doğru olanın üçüncü grubun da kabulünün olduğunu ifade eder.¹¹⁹ es-Suyûtî ise bu tür ziyâdelerin, çoğunluğun rivâyet ettiğine aykırı düşmesinden dolayı kabul edilmemesinin uygun olacağını; ancak başkalarının rivâyetlerine aykırı olmamasından dolayı da kabul edilmesi gerektiğini belirtir.¹²⁰

Ziyâde, hadis aslına muhalif olmaması durumunda kabul edilir görüşü, en-Nevevî, İbnu's-Salah, İbn Hacer ve es-Suyûtî'nin görüşü olarak nakledilmiştir.¹²¹ İbn Hacer, bu hükmün içerisine, hasen ve sahîh olan râvîlerin rivâyetlerini de katmıştır.¹²² İbn Hacer bu görüşü benimsemekle, muhaddislerin görüşü olarak zikrettiği görüşe aykırı davranmıştır. en-Nüket'te¹²³ belirttiği gibi

¹¹³ Zeynuddîn 'Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-'Irâkî (ö. 806/ 1403), *Fethu'l-muğis*, thk. Ahmed Şâkir, Âlemu'l-Kütüb, Kâhire, 1408/1988, s. 94.

¹¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 329.

¹¹⁵ Şihâbüddîn, *el-Müsevvede*, s. 272.

¹¹⁶ Aliyyu'l-Kâri, *Şerh*, s. 320, 321.

¹¹⁷ Aliyyu'l-Kâri, *Şerh*, s. 330.

¹¹⁸ Bu üçlü taksim genel olarak İbnu's-Salâh'ın taksimi olarak bilinir. Ancak bu taksimi İbnu's-Salâh'tan önce el-Cüveynî, yapmıştır. Bkz. es-San'ânî, *Tavdîh*, II, 15.

¹¹⁹ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 34.

¹²⁰ es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 247.

¹²¹ İbn Receb, *Şerh*, I, 210. (Muhakkıkın önsözünden).

¹²² İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 48.

¹²³ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 687.

muhaddislerin, kabul ya da red hükmü vermedikleri, tercih yolunu seçtikleri ziyâdeler, muhalif ziyâdeler ise o zaman bu değerlendirmeye göre sikanın ziyâdesini mutlak anlamda reddeden hadis âlimi olmaması gerekir. Çünkü hadis âlimlerinin tercih yoluna gittikleri ziyâdelerin muhalif ziyâdeler olması durumunda, bunların dışındaki ziyâdeleri kabul etmeleri gerekir. Bu görüş bazı hadis âlimlerinin ziyâdeyi mutlak olarak reddettikleri ve ziyâdeleri karineler ışığında kabul ettikleri görüşleri ile çelişir gözükmektedir. 'İtr, İbnu's-Salâh'ın zikrettiği üçüncü grubu, Hanefilerin ve onlara muvafakat edenlerin hükümde değişikliğe yol açmaları ve aykırılık teşkil etmelerinden dolayı kabul etmediklerini belirtir.¹²⁴

el-Vezîr, rivâyetler arasında bir çelişki varsa ve bu çelişki giderilemiyorsa, bu durumda, ziyâdenin ittifakla kabul edilmeyeceğini söyler. Çelişkinin giderilebilme imkânı olması durumunda ise, ziyâdenin kabul edilmesinin vâcib olduğunu iddia eder ve bunu râvînin sika olması sebebiyle kişinin zannını kuvvetlendirmesine bağlar.¹²⁵

Başka sikaların rivâyetleri ile çelişmeyen ziyâdelerin kabulü, fukahâ ile ke-lamcılardan bir grubun ve eş-Şâfi'nin görüşü olarak da nakledilir.¹²⁶ Bu görüşün temel dayanağı, sikanın kendisinden mertebece, ya da sayıca üstün olan râvîlere muhâlif düşmesinin, hatanın kendisinden kaynaklandığı ihtimalin kuvvetlendireceğidir.¹²⁷

es-Serahsî, sikanın ziyâdesinin kabulü için râvîde üstünlük aramayı şahıslara göre hüküm vermek şeklinde değerlendirip muhaddislerin bu yaklaşımını eleştirir ve fukahânın tercihlerini şahıslara göre değil delillere göre yaptığını savunur.¹²⁸ Bu eleştiri, râvîler arasındaki derece farklılıklarının bilinmesi ve tercih için bir gerekçe gösterilmesinin delil ile hareket olması sebebiyle doğru değildir. Ayrıca hadisçiler rivâyetler arasındaki tercihlerinde sadece râvînin durumunu kıstas olarak almazlar. Fukahânın görüşü olarak nakledilen görüşler arasında farklılıkların olması, fukahânın da bu konuda aynı görüşte olmadığı ve rivâyetler arasındaki tercihlerde farklı kıstaslar kullandıklarını göstermektedir.

Ayrıca es-Serahsî'nin bu iddiasının kabulü durumunda, zayıf ve sika râvîler arasında da bir tercihin yapılmaması gerekir ki, bu fukahânın da reddettiği bir şeydir. Burada râvîler hakkında yapılan değerlendirmedeki farklılıklardan do-

¹²⁴ Nüreddin 'İtr, *Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*, Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsir, Dimeşk, 1412/1992. s. 426. 'İtr bu görüşe hanefilerin, nassın üzerine yapılan ziyâdeyi nesh olarak görmelerinden dolayı, aykırılık ifade etmeyen ziyâdeler için bu sorunun olmayacağını düşünerek varmış olabilir.

¹²⁵ el-Vezîr, *el-Musaffâ*, s. 262.

¹²⁶ Şihâbuddîn, *el-Müsevvede*, s. 269.

¹²⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, s. 330.

¹²⁸ es-Serahsî, *Usûl*, II, 26.

layı açık bir tercihin yapılamaması durumu kastedilmiş ve bundan dolayı bunun delil olmayacağı düşünülmüş ise bu da doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü böyle bir durumun ortaya çıkması durumunda kişi kendi kanaatini kullanır¹²⁹ ve kişinin belli karineler ışığında kanaatini kullanması, ilmî ölçülere aykırı değildir.

iii) Kıssalarda Yer Almış Olması

Ziyâdelerin kabulü için öne sürülen şartlardan birisi de, ziyâdelerin kıssalarda yer almış olmasıdır. İbn Teymiyye bunun kabulünde şüphe olmadığını zikreder.¹³⁰ el-Cüveynî (ö. 478/ 1085), Şafiilerin bu tür ziyâdeleri kabul ettiğini, ancak Hanefilerin ise bunları reddettiklerini belirtir.¹³¹

Bu görüşe, ulaştığımız Hanefî kaynaklarında rastlayamadık. el-Cüveynî, Hanefilerin âhâd hadislerin kabulü için toplumun geneli ile alakalı olan bir meseleyi içermemesi (umûm-i belvâ) şartını koşmalarından¹³² hareketle bu görüşe varmış olabilir. Bu fikrin hareket noktası, kıssaların naklinde unutma ve ihtisar etmenin yaygın olarak yer alması ve mana ile rivâyetin ağırlıklı olarak bu tür rivâyetlerde yer alması olabilir.

iiii) Râvînin Ziyâdeyi İnkâr Etmemesi

Ziyâdenin kabulü için ileri sürülen şartlardan biri de râvînin rivâyetinde yer alan ziyâdeyi naklettiğini inkâr etmemesidir. İçerisinde râvînin inkâr ettiği ziyâdelerin yer aldığı örnekler nadir de olsa âlimler tarafından bunların kabulü ve reddi tartışılmıştır. Bazı âlimler, râvînin ziyâdeyi söylediğini açık bir şekilde inkâr etmesi durumunda kabul edilmeyeceğini söylemişlerdir.¹³³ er-Râzî ise böyle bir şeyin hasıl olması durumunda, çelişkinin ortaya çıkacağını belirterek, böyle durumlarda tercih yoluna gidileceğini belirtir.¹³⁴

Bu düşüncenin dayanağı, kişinin ziyâdeyi inkâr etmesinin, ziyâdeyi zikreden râvînin hata ettiği ihtimalini güçlendireceğidir. er-Râzî'nin görüşünün dayanağı, ziyâdeyi zikreden râvî ile bunu söylemediğini iddia eden râvînin, mer-tebe olarak aynı olduklarını düşünmüş olması olabilir.

¹²⁹ Bkz. Ebû Yahyâ Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi ed-Dârekutni (ö. 385/995), *el-İlzâmât ve't-tetebbu'*, thk. Mukbil b. Hâdi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985, s. 18.

¹³⁰ Şihâbuddîn, *el-Müsevvede*, s 271.

¹³¹ Ebû'l-Me'âli 'Abdulmelik b. Abdullah b. Yûsuf (Ö. 478/ 1085), *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülâzîm Mahmûd ed-Dîb, Dâru'l-Vefâ, el-Mansûre, 1412/1992, I, 424, 425.

¹³² el-Cüveynî, *el-Burhân*, I, 426. el-Cüveynî, kıssalarla alakalı meseleyi zikrettikten sonra, Hanefilerin bu mesele ile ilgili görüşlerini nakletmiş olması buna delâlet etmektedir.

¹³³ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 469; el-Cüveynî, *el-Burhân*, I, 426; Haldûn el-Ahdeb, *Esbâb*, I, 357, 358, 359.

¹³⁴ er-Râzî, *el-Mahsûl*, II, 234.

c) Hem Râvî Hem Mervî İle Alakalı Şartlar

ez-Zerkeşî, farklı görüşleri zikrettikten sonra, sikanın ziyâdesinin kabulü için, dört şart belirler. Bunların ikisi mervî ile ikisi de râvî ile alakalı şartlardandır.

1. Rivâyetin, aslına aykırı düşmemesi.
2. Orada hazır olan diğer kişilerin gözünden kaçması imkânsız olacak kadar önemli olmaması.
3. Rivâyeti nakledenlerin, ziyâdeyi nakledeni yalanlamamaları.
4. Kendisinden daha hâfız ve adet yönünden daha fazla olanlara muhâlefet etmemesi¹³⁵.

Bütün bu ileri sürülen şartlar, kişinin kafasında oluşabilecek şüpheleri zayıflatmaya ve ziyâdenin sihhati konusunda kişide galip zannı oluşturmaya yöneliktir.

3. Kabul Etmeyenler

Ziyâdeyi kabul edenleri zikrederken, ziyâdenin kabulü ve reddi konusunda, hem hadis hem de fıkıh ulemâsından farklı görüşlerin nakledildiğini belirtilmiştir. el-Hatîb, hâfız râvîlerin ziyâdeyi zikretmemeleri halinde sahîh olma ihtimali zayıfladığından, sıkların teferrüd ettikleri ziyâdeleri bazı muhaddislerin kabul etmediklerini ifade eder.¹³⁶

el-Hatîb ve İbnü's-Sabbâğ (ö. 477/1084) bazı muhaddislerin ziyâdeyi, ister râvînin kendisi, isterse bir başkası rivâyet etmiş olsun mutlak olarak reddettiklerini belirtir.¹³⁷ el-Kirânevî bunu bazı hadis âlimleri ile Hanefi ulemâsının çoğunluğunun görüşü olarak zikreder.¹³⁸

Sikanın ziyâdesini reddedenlerden birisi olarak zikredilen âlimlerden birisi, Ebû Bekr el-Ebhurî'dir.¹³⁹ Kanaatimce hakkındaki bu görüşe, sikanın ziyâdesi ile ilgili yaptığı değerlendirmeden varılmıştır. Ancak kendisi değerlendirmesinde, sikanın ziyâdesini mutlak olarak reddettiğini ifade etmez. Sadece sikanın bir ziyâde ile teferrüdünün ve hâfız râvîlere muhâlif kalmasının, ziyâdenin kabulünü zayıflatacağını belirtir.¹⁴⁰

Bu konuda birbiri ile çelişen farklı görüşler nakledilmesinin sebebi, hadisçilerin ve bazı fıkıh âlimlerinin bu konuda belli bir kurala bağlı olarak hüküm vermemeleri ve ziyâdenin kabul ve reddinde farklı kıstaslar kullanmalarıdır. İbn Hacer, buna işaret ederek, ziyâdenin mutlak olarak kabulünün hadisçilerin

¹³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 334.

¹³⁶ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 465.

¹³⁷ es-Sehâvî, *Feth*, I, 201.

¹³⁸ Habîb Ahmed el-Kirânevî, *Kavâ'id fi 'ilmi'l-hadis*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrût, 1990, s. 59.

¹³⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 375.

¹⁴⁰ es-Sehâvî, *Feth*, I, 201.

usûlüne uygun düşmediğini, hadisçilerin ziyâdeleri karineler doğrultusunda değerlendirdiklerini belirtir. Bu görüşünü, muhaddislerin şâz rivâyette, sikanın kendisinden daha güvenilir bir râvîye ters düşmemesi şartını koşmalarına bağlar. Ayrıca Abdurahman b. Mehdî (ö. 198/814), Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813), Ali b. el-Medîni, Ebû Zur'â (ö. 267/880), Ebû Hâtim (ö. 277/890), en-Nesâi ve ed-Dârekutnî'den mutlak olarak ziyâdenin kabulü ile ilgili bir şey bilinmediğini ve bu âlimlerin rivâyetler arasında tercihi esas aldıklarını ifade eder.¹⁴¹ ez-Zerkeşî, bu isimler içerisinde, el-Buhârî ve Müslim'i de ekler.¹⁴²

İbn Hacer, muhaddislerin bu görüşünü muhalif ziyâdelerle sınırlar.¹⁴³ Hâl-buki gerek el-Hatîb'in naklinde olsun, gerekse şimdi zikredeceğimiz nakillerde olsun, böyle bir kayıt yoktur. Bize göre bu farklı nakillerin bir sebebi de teorik düşünce ile pratik uygulama arasındaki uyumsuzluktur. Sikaların ziyâdeleri ile alakalı uygulamalarda, ulemânın farklı örneklerde, farklı karinelere hareket etmeleri kendilerini farklı sonuçlara götürmüş, bu sonuçları değerlendirenler de çıkan farklı sonuçlardan dolayı aynı konuda farklı görüşler nakletmişlerdir.

Sikanın ziyâdesinin delil olamayacağını savunanların temel dayanakları, sikanın ziyâdesi ile şaz kırâatlerin kıyaslanmasıdır.¹⁴⁴ Buna göre şâz kırâatlerin reddedilmesi, sikaların da ziyâdelerinin reddedilmesini gerekli kılmaktadır. eş-Şâfi'î, bu kıyaslamayı reddederek, Kur'an'da, tevatürün esas olduğunu söyler. Şâz kırâatlerin kabulü durumunda, sikanın ziyâdesinin reddetmenin bir çelişki olacağını belirterek, şâz kırâatlerin kabul edilmesi durumunda ziyâdelerin kabulünün daha evla olacağını söyler.¹⁴⁵ Kanaatimce eş-Şâfi'î'nin bu yaklaşımı isabetli bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Çünkü Kur'an, üzerinde ittifak edilmiş bir metindir.¹⁴⁶ Şâz rivâyetler ise Kur'an'ın aksine, âhâd haber türünden olup âhâd rivâyetlerde, eksiklik ve ziyâde şeklinde tahrifler yer almıştır.¹⁴⁷

Âhâd rivâyetlere dayanarak, özenle korunmuş, üzerinde ittifak edilmiş bir metne yapılan bir ziyâdeyi kabullenmek, fertlerin hata payını göz ardı ederek, bir toplumu hatalı çıkarmak olur ki, bu aklın ve sosyal realitenin kabul etmeyeceği bir durumdur. Bundan dolayı, bazı âlimler şâz rivâyetlerin, kişilerin âyetleri yorumu ile rivâyet etmesi ihtimali taşımalarından dolayı delil olamayacaklarını söylemişlerdir.¹⁴⁸ Ayrıca, mütevâtir rivâyet üzerine yapılan ziyâdelerin, sikaların ziyâdesi kapsamında değerlendirilmemesi, hadis âlimlerinin

¹⁴¹ 'Aliyyu'-Kâri, *Şerh*, s. 319-323.

¹⁴² ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 336.

¹⁴³ 'Aliyyu'-Kâri, *Şerh*, s. 319-323.

¹⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 332.

¹⁴⁵ el-Cüveynî, *el-Burhân*, I, 426; ez-Zerkeşî, *el-Bahr*, IV, 332.

¹⁴⁶ el-Cüveynî, *el-Burhan*, I, 428.

¹⁴⁷ Muhammed b. Muhammed el-Kâsımî (ö. 1332-1914), *Kavâ'idu't-tahdis min funûni'l-hadis*, Dârü'n-Nefâis, Beyrût, 1407/1987, s. 173.

¹⁴⁸ Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 791/1389) *Hâşiye 'alâ muhtasari'l-munteha'l-usûli*, I-II, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983, II, 21.

böyle bir durumu kabul etmediklerini göstermektedir. Eğer böyle bir durum söz konusu olsa idi, o zaman bu konu içerisinde işlenmesi gerekirdi. Kanaatimizce bunun sebebi, mütevâtir olan bir rivâyet üzerinde yapılan ziyâdenin hata olacağına kesinliğidir. Bu kıyası zayıflatan başka bir unsur da şâz kırâatlerin aksine, bazen ziyâdeyi zikreden râvîlerin, sayı ve hıfz yönünden, ziyâdeyi zikretmeyenlerden daha fazla olabilmesidir.

VII. Ziyâdelerin Rivâyet İlmi Açısından Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Hadislerde yer alan ziyâdelerin etkileri, sadece râvî ve rivâyetler çerçevesinde kalmamış, hadis ilmüne ve Müslümanlara eleştiri kapılarını da açmıştır. Ebû Reyve'ye göre, hadis rivâyetinde öyle bir noktaya varılmıştır ki, bir râvî diğerinin rivâyetinde olmayan bir ziyâdeyi getirmiş; buna meşru bir zemin hazırlamak için de, hadis ulemâsı tarafından "sikanın ziyâdesi makbuldür" kaidesi uydurulmuştur.¹⁴⁹ el-Melîbârî de bu kuralın savunulmasından amaçlananın, ziyâdelere meşruiyet kazandırmak olduğunu, bunu da özellikle muasırların kullandığını iddia eder.¹⁵⁰

Bu iddialar, yeterince araştırma yapılmadan, tamamen eleştirme mantığı ile ortaya atılmıştır. Ziyâdenin hükmünü incelerken özellikle hadis âlimlerinin böyle bir kaideyi oluşturmadıklarını, bu kaidenin daha çok fukaha arasında kabul gördüğünü belirtmiştik. Fukâhanın bu kaideyi benimsemesi, bu ziyâdelerin, fıkıhla ilgili meselelerde büyük bir yer tutmalarındandır. İbn Hibban'ın açıklamasından anlaşılacağı üzere, kendi döneminde fukaha metinlerdeki ziyâdelerin ezberlenmesinde hadisçilerden daha fazla gayret göstermişlerdir. Ayrıca fukaha arasında da bu ziyâderin kabulü ve reddi konusunda ittifak yoktur. Eğer iddia edildiği gibi bu kuralla yapılan ziyâdelere meşruluk kazandırmak istense idi, bu kuralı hadisçilerin de benimseyerek savunması gerekirdi. Bunun aksine daha önce de değindiğimiz gibi birçok hadis âlimi tarafından bu ziyâdeler kasıtlı yapılmış olmasa da, muhalefet olarak değerlendirilmiş ve cerh sebebi kabul edilmiştir.¹⁵¹ Şu'be'ye (ö. 701/776/) "*Kimin hadisi terk edilir?*", sorusu sorulduğunda, verdiği cevapta, bilinen râvîlerden, bilinen râvîlerin rivâyet etmediklerini rivâyet edenleri de zikreder.¹⁵² Abdurahmân b. Mehdî, bir râvînin hâfıza gücünün göstergesi olarak, kendisinden rivâyette bulunanların rivâyetlerinde ihtilafa düşmemelerini gösterir.¹⁵³ Bu yüzden herhangi bir râvînin rivâyetlerde ziyâdeler yapmakla meşhur olması durumu tespit edildi-

¹⁴⁹ Ebû Reyve, Advaun 'ala's-sünneti'l-Muhammediyye, s. 83.

¹⁵⁰ Hamza b. Abdullah *Ziyâdetu's-sika fi kutubi mustalahi'l-hadis*, Multeka Ehli'l-Hadis (pdf), h. 1425, s. 6.

¹⁵¹ 'Aliyyu'l-Karî, *Şerh*, s. 433.

¹⁵² el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 176.

¹⁵³ el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 475.

ğinde bu râvîlerin rivâyetleri kabul edilmemiş ve töhmet altında bırakılmışlardır.¹⁵⁴ Bu uygulama, ziyâdenin kaynağının tespit edilme metotlarından da birisidir.

İddia edildiği gibi muhaddisler rivâyetlerdeki her ziyâdeyi araştırmadan kabul etselerdi, bu zahmetlere katlanmalarına gerek kalmaz ve hadislere ziyâde kılmanın haramlığı konusunda ittifak etmezlerdi.¹⁵⁵ Ebû Reyve'nin görüşünün yanlışlığını ortaya koyan örneklerden birisi de, Ahmed b. Hanbel'in Mâlik'in rivâyetinde gelen "من المسلمين = Müslümanlardan" ziyâdesini görünce bunu araştırmıştır.¹⁵⁶ Eğer hadisçilerin bütünü böyle bir kural çerçevesinde hareket etselerdi, İmâm Mâlik gibi birisinin ziyâdesini araştırmazlardı. et-Tirmizî bu ziyâdeyi gördüğünde kabul etmemiş ve bu ziyâdenin İmâm Mâlik'e ait olduğunu söylemiştir.¹⁵⁷ Süfyân b. 'Uyeyne'nin bir rivâyetinde ziyâde bir kelime kullandığı fark edilmiş ve hadis ilmindeki yerine rağmen yapılan itirazlar üzerine bu ziyâdeyi zikretmekten vazgeçmiştir.¹⁵⁸ Mukbil'in kitapların taranması neticesinde, bir cilt oluşturacak kadar çok meselede, rivâyetlerin sikanın sikaya muhalefetinden dolayı illetli sayıldığı¹⁵⁹ ifadesi, âlimlerin bu konudaki hassasiyetlerini göstermektedir.

Bu hassasiyet bir başka açıdan da metinlere ziyâde kılma hususunda güçlü bir eğilimin bulunduğunu göstermektedir. Bu eğilimin en temel sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi mezhep ve fırka taassubu olmuştur. Bu tür ziyâde kılma eğilimleri, aynı zamanda bu tür taassupları da körükleyici bir etki yapmıştır. Nifas hâlindeki kadının yıkanması,¹⁶⁰ fitır sadakasının kimlere verileceği,¹⁶¹ namazda imâm okurken cemaatın kıraat edip edemeyeceği¹⁶² ve bunun gibi bazı fikhî meselelerde ihtilafın kaynağı rivâyetlerde yer alan ziyâdelerdir.

İbn Hazm, Hanefîlerin, İmâm Mâlik'in fitır sadakası ile ilgili rivâyetinde yer alan "من المسلمين = Müslümanlardan" lafzını ziyâde olduğu için terk ettiklerini, Mâlikîlerin de, kölelerin, azadı ile ilgili rivâyette yer alan "استسعاء = Kölenin

¹⁵⁴ Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî (ö. 804/1401), *el-Muknî' fi 'ulûmî'l-hâdis*, I-II, thk. Abdullah b. Yûsuf, Dâru'l-Fevvâz, el-lhsâ, 1413/1992, s. 208.

¹⁵⁵ İslâm âlimlerinin, ziyâdelere verdikleri önem ve oluşabilecek hatalara karşı tutumları hakkında daha geniş bilgi için, kavramın doğuşu bölümüne bakınız.

¹⁵⁶ Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî (ö. 795/1395), *Şerh 'İlel et-Tirmizî*, I-II, thk. Hemmâm Abdurrâhîm, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1407/1987, II, 632.

¹⁵⁷ et-Tirmizî, *Sünen*, 'İlel, V, 712.

¹⁵⁸ Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdullah ed-Dimeşkî (ö. 744/1343), *el-Muharrar fi'l-hadis*, I-II, thk. Muhammed Selîm ve Cemâl Hamdî Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1405/1985, I, 349.

¹⁵⁹ Mukbil bu ifadeyi ed-Dârekutnî'nin *el-İlzâmât*, adlı eserine yazdığı girişte dile getirmiştir. Bkz. s. 20.

¹⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 62.

¹⁶¹ Cemâleddîn Ebû Muhammed 'Abdillâh b. Yûsuf ez-Zeyle'î (ö. 762/1362), *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-hidâye*, I-IV, Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, y.y., ts., II, 414, 415.

¹⁶² Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/ 1834), *Neylu'l-Evtâr min ehâdis Seyyidi'l-Ehyâr*, I-II, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kâhire, ts., II, 217, 218.

azadı için kazanmasını istemek” ile ilgili ziyâdeyi terk ettiklerini, başka yerlerde ise ziyâdeleri kabul ederek çelişkiye düştüklerini kaydeder.¹⁶³ Bu, ziyâdelerin kabul ve reddinde mezhep imâmlarının fetvalarının etkili olduğunu göstermektedir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Kendisini öldüren kişinin akbeti ile ilgili Ebu Hureyre'nin rivâyetinde, yer alan, “خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا = (Cehennemde) ebedi olarak kalır” ziyâdesi, el-Buhârî¹⁶⁴ ve Müslim'de¹⁶⁵ yer almasına rağmen, et-Tirmizî, Muhammed b. 'Aclân'ın (ö. 148/765) rivâyetinde bu bölümün yer almamasını ve müminlerin cehennemde ebedî kalamayacaklarını gerekçe göstererek, 'Aclân'ın ziyâdesiz rivâyetini tercih eder.¹⁶⁶ Bu hadis, Ehlisünnet ve Mu'tezile arasındaki ihtilafın üzerinde yoğunlaştığı rivâyetlerden birisidir. Mu'tezile bunu savunurken, Ehl-i sünnet âlimlerinden bir kısmı bunu vehim olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁷

Bu konunun temeli, ziyâdenin bir hata sonucu oluşmadığı kanaatinin galip zan derecesine ulaşmasıdır.¹⁶⁸ Dolayısıyla aranması gereken, insanın kalbini ziyâdelerin sıhhati konusunda mutmain kılacak karinelerin bulunmasıdır. Burada şu sorunun cevaplanması meselenin aydınlanmasına ışık tutacaktır. Acaba ziyâdelerin değerlendirilmesinde bütün insanların üzerinde ittifak sağlayabilecekleri karineler var mıdır? Konu ile ilgili ileri sürülen farklı görüşlere bakıldığında, bunun cevabının “hayır” olduğu açık bir şekilde gözükmektedir. Ortak karinelerin bulunamamasının ana sebebi, insan tabiatındaki şüpheciliğin farklı boyutlarda olmasıdır.

Ortak karineler oluşturmanın imkânsızlığını göz önüne almamız durumunda yapılması gereken, çoğunluğun tatmin olacağı bir kuralın tespit edilmesi olacaktır. Bu meselede tespit edilmiş ve yaygın olarak kabul görmüş olan kural, “Sikanın ziyâdesi makbuldür” kuralıdır. Bu konuda tartışılması gereken, söz konusu kuralın doğruluk derecesidir. Bu meseleye râvî cihetinde ve mervî cihetinden olmak üzere iki yönden bakılmıştır. Sikanın ziyâdesini râvî yönünden ele alanlar, ziyâdenin râvîsinin sika olmasından hareketle bu kuralı kabul etmişlerdir. Konuya mervî açısından yaklaşanlar ise rivâyetlerde yer alan ziyâdeleri muhalefet olarak değerlendirmişler ve “Sikanın ziyâdesi makbul değildir” şeklinde karşı bir kural geliştirmişlerdir. Bir kısım âlimler de hem râvî, hem de mervînin durumunu göz önüne alarak, hem râvî ve hem de mervî ile ilgili farklı şartlar ileri sürmüşlerdir.

¹⁶³ İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 217.

¹⁶⁴ el-Buhârî, *Sahîh*, Tıb, 56.

¹⁶⁵ Müslim, *Sahîh*, İmân, 48.

¹⁶⁶ et-Tirmizî, *Sünen*, Tıb, 7.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Feth*, IV, 593.

¹⁶⁸ es-San'ânî, *Tavdîh*, II, 14.

Bütün bu yaklaşımlar kendi mantığı içerisinde değerlendirildiğinde, her birinin haklılık payı olduğu görülür. Bunun sebebi, rivâyetlerde yer alan ziyâdelerin farklı özelliklere sahip olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, ileri sürülen bu görüşleri haklı çıkarabilecek değişik ziyâdeler olduğu gibi, bu kuralların bütününe geçersiz kılacak ziyâdeler de vardır.

Dolayısıyla, ziyâdelerin çok farklı özelliklere sahip olmalarından dolayı, her ziyâdenin kendi şartları içerisinde değerlendirilmesi daha ihtiyatlı bir yaklaşım olacaktır. Bu ihtiyatlı yaklaşım, her ziyâdenin bulunduğu şartlar içerisinde galip zannı oluşturacak özelliklere sahip olup olmadığının tespitini sağlayacak ve önceden kabul edilmiş kurallar çerçevesinde değerlendirilmiş ve kabul edilmiş, ya da reddedilmiş ziyâdelerin ayıklanmasını kolaylaştıracaktır.

“Ziyâdâtü’s-Sikât”

Özet: Sikaların rivâyetlerinin hem metinlerinde hem de senetlerinde yer alan ve gizli ya da açık bir illetine rastlanmayan nisbî ziyâdelerini ifade eden ziyâdetü’s-sika kavramı, hadis metodolojisinde önemli konulardan biridir. Konunun fıkıh usûlü ile olan yakın bağlantısı sebebiyle, fıkıhın ve fıkıh usûlünün de önemli konularından birisi haline gelmiştir. Senedlerde yer alan ziyâdelerin de aynı kavramla ifade edilmiş olması, rivâyetlerin senedlerinin sıhhati konusunda da ciddi tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Hem metinlerde hem de senedlerde yer alan ziyâdelerin farklı özelliklere sahip olması, ziyâdelerin türü ve hükmü konusunda farklı değerlendirmelerin yapılmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada tüm bu tartışmalar ele alınarak değerlendirilmiştir.

Atıf: Yusuf Suiçmez, “Ziyâdâtü’s-Sikât”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, X/1, 2013, ss. 113-140.

Anahtar kelimeler: Ziyâde, ziyâdât, sika, sikât, mudrec, idrac.